Hana Havelková AFFIDAMENTO

Nejdříve chci říci, jak důležitá je pro mne příležitost, kterou mi dává tento sborník. Mohu zde vyjádřit své osobní názory a zkušenosti, k nimž mé odborné psaní nedává prostor, které ale vždy stojí v jeho pozadí.

Není asi na škodu zmínit se o historii mých názorů na otázku postavení žen v naší republice a přiznat, že jsem se o ni nezačala zajímat sama od sebe. Musela jsem k tomu být vybídnuta a i tehdy, někdy v roce 1990, jsem se domnívala, stejně jako mnozí jiní, že k tématu mužů a žen u nás není mnoho co říci a že problémů tu moc není. Brzy jsem zjistila, jak velice jsem se mýlila, a se zděšením jsem si uvědomila, že se komunistické moci podařilo sprovodit ze světa (přesněji řečeno z veřejného kulturního prostoru) i tak základní lidské otázky, jako jsou vztahy mezi pohlavími, proměny rolí žen a mužů, včetně například rolí rodičovských apod. A přitom právě ve druhé polovině dvacátého století se toho v této oblasti událo a stále děje velmi mnoho, a to i u nás, jak v předkomunistické době, tak také v modifikované podobě během komunistické éry a po jejím konci, a je vlastně šokující, že se tak děje bez jakékoli reflexe. V té máme obrovský kulturní dluh a už jen z toho důvodu cítím jako své poslání se v této věci osobně i profesně angažovat.

Za těch zhruba osm let, během nichž na otázku o postavení žen u nás hledám odpověď, jsem zformulovala řadu složitě provázaných hypotéz, pro něž zde není místo. Kdybych však měla najít to nejzákladnější, co si o této problematice myslím, shrnula bych to takto: reálné postavení žen u nás ve veřejné oblasti i v rodině, vyjádřitelné v číselných ukazatelích, není na evropské poměry z nejhorších, ale jeho kvalitativní vývoj je nyní již velmi pomalý, protože ho nedoprovázejí kulturní změny neboli změny v myšlení. Vysvětlím to blíže: i během komunismu u nás pokračovalo to, čemu se říká modernizace ženského statusu. Zároveň se tak ale dělo bez velkého přemýšlení a veřejné diskuse. Byla jednak přetržena kontinuita s bohatou českou feministickou tradicí, jednak nebylo možné na tyto změny aktivně působit a reagovat „zdola", a jednak jsme byli izolováni od nových sociálních hnutí v poválečných západních společnostech včetně jejich feministické součásti. Absence všech těchto tří vazeb způsobila velký kulturní propad. Jinak řečeno, jsem přesvědčena, že největší dluh v tzv. ženské otázce máme v rovině kulturní v nejširším slova smyslu, ten se nám ale zároveň vrací i v praktickém životě. Tento dluh postihuje nejen ženy, jejichž situace byla předchozími mocenskými elitami přece jen nějak „ošetřena", ale v psychologické rovině možná ještě víc muže, kteří neměli dosud žádnou možnost se kulturně (tj. prostřednictvím společenské diskuse) vyrovnávat s tak dramatickými změnami v ženské biografii, k jakým v poválečné době došlo. „Emancipace mužů" je nepochybně na programu dne a kvalita životů žen bude nyní obzvlášť závislá na této emancipaci a na skutečném dialogu pohlaví. Tím nechci říci, že emancipace žen je u konce – součástí kulturního dluhu je i to, že i samy ženy se diskusím o změně často vyhýbají, neboť mají oprávněně pocit, že v jejich životech již „dost bylo změn". Problém je v tom, že, jak jsem přesvědčena, společnost jako celek ani ony samy tyto změny doopravdy nezpracovaly.

Chybějící veřejná diskuse znamenala mj. zamezení přístupu k informacím a tím živení různých mýtů. Nebyly údaje o domácím násilí nebo týrání dětí a mělo se za to, že tyto je-

vy neexistují. Podobně není široká veřejnost dosud seznámena s údaji o nerovnostech mezi pohlavími. Např. k mýtu o naší vysoké vzdělanosti patří i mýtus o vzdělanosti ženské. Skutečnost je však taková, že ženy dosud v české historii (narozdíl od jiných zemí) nedosáhly parity s muži na vysokoškolské úrovni a velmi pozvolný růst jejich počtu se zde asi před dvěma lety zastavil na 44 % a dále neroste. Ženy rovněž výrazně převažují mezi osobami s pouze základním vzděláním. A opět chci zdůraznit kulturní moment: o postavení žen totiž víc než tato čísla sama podle mne vypovídá fakt, že nikoho, včetně žen samých, neznepokojují, nebo panuje pocit, že se s tím nedá nic dělat, případně názor, že se s tím nemá nic dělat.

Chci však upozornit na problém, který považuji za ještě zásadnější: my toho totiž o postavení žen u nás stále ještě velmi málo víme, neboť řadu genderově významných ukazatelů u nás zatím vůbec nemonitorujeme – například výskyt násilí na ženách. Ještě víc pak chybí výzkumy, které by šly pod povrch věcí a byly prováděny lidmi seznámenými s problematikou kulturního konstruování genderové identity, vzorců chování, jemných a na první pohled neviditelných mechanismů odsunování žen na vedlejší kolej, nenápadného odrazování od určitých činností apod. Navíc jsem přesvědčena, že jakmile by se s těmito výzkumy začalo, ukázala by se dokonce řada zcela přímých diskriminací: mám například zprávy, že některé školy zcela běžně uplatňují znevýhodňující kritéria pro dívky nebo limity pro počet jejich přijetí, stejně jako se bez problémů zavádějí pomocná opatření pro hochy tam, kde jsou méně úspěšní než dívky – mám pro to i informace z tisku.

Nedostatek odborné kompetence v této oblasti začíná být citelný zvlášť nyní, kdy se zvýšila aktivita různých ministerstev a pod tlakem Evropské unie se pro problematiku rovných příležitostí vytvářejí speciální odbory. Jejich pracovníci se někdy i snaží, ale podstatě genderových problémů vlastně nerozumí. Jejich zprávy vyjadřují spokojenost na základě toho, že si nikdo nestěžuje, nebo v případě výraznějších nerovností zpráva konstatuje (právě jsem jednu takovou četla), že je tomu tak proto, že ženy nebo dívky „nemají zájem". Právě v tomto bodě by mělo začít vlastní zkoumání toho, co tento „nezájem" ve skutečnosti znamená, právě zde však končí fantazie příslušných expertů. Výbor OSN pro odstranění diskriminace žen po vyhodnocení české zprávy z roku 1998 po mém soudu zcela oprávněně konstatoval, že se v ní „projevuje zásadní nepochopení tak důležitých pojmů, jako je například stereotypní názor na role mužů a žen, nepřímá diskriminace a faktická nerovnoprávnost". Ještě závažnější a rovněž pravdivé je upozornění, které se netýká jen genderové problematiky, že v našem právním řádu chybí samotná definice diskriminace a s ní explicitní antidiskriminační zákony. V tomto je totiž zakopán pes: podle našich právníků jsou ženy dostatečně chráněny dosavadním právním řádem, který jim v zásadě umožňuje bránit se například proti domácímu násilí či znásilnění vlastním manželem, nebo proti obtěžování na pracovišti či diskriminaci na pracovním trhu. Nikomu však přitom není divné, že těchto zákonů ženy prakticky vůbec nevyužívají. Chybí tu jednak právní vědomí jich samých i jejich okolí, ale také řada nutných institucionálních předpokladů, které by podobné žalobě vůbec daly šanci na úspěch tím, že by pomáhaly eliminovat přežité, avšak zakořeněné sociální praktiky. Nemluvě o společenském klimatu, které z takové ženy dělá potížistku a má tendenci vše obrátit proti ní. Změna klimatu je sice záležitost dlouhodobá, ale dá se jí napomoci. Není možné, aby společnost byla i dále tak bezmocná tváří v tvář jevům vyloženě kriminální povahy.

Ženy si tedy málo stěžují, což pisatele vládních zpráv a nejen je udržuje ve stavu blaženého klidu. Tyto ženy se pouze jednoho dne jednoduše rozvedou. To však neznamená nic jiného, než že své problémy považují za individuální a také je řeší individuálně. Ještě u nás totiž nezačal onen proces veřejného rozpoznávání a pojmenovávání těch genderových problémů, které jsou obecného společensko-kulturního

charakteru a jsou do značné míry mimo moc a síly jednotlivců. Nesmírně mě udivuje, že všemožné odpůrce feminismu nezaráží už jen samo vysoké procento rozvodů u nás a fakt, že o rozvod žádají většinou ženy. Musí k tomu mít pořádný důvod, vždyť žádná žena, navíc s dětmi, se nerozvede jen tak pro zábavu. Statistika rozvodů nám zatím poskytuje pouze černou skříňku v podobě zjištění, že motivem většiny rozvodů ze strany žen je nedostatek duševního porozumění mezi partnery. Tím vším chci říci, že o postavení žen je obtížné mluvit, pokud doopravdy nepromluví samy. Zdá se, že kdekdo má zjevně větší strach z toho, že by tak začaly činit, než z toho, že řada lidí je nešťastných. Hlavně že jsou nešťastní skrytě a nikdo to nevidí a zbytečně se o tom nemluví. Toto pokrytectví je o to horší, že se zaštiťuje zájmem dětí, ty ale podle mne dost trpí právě současným stavem.

O situaci žen lze zatím leccos odčítat z různých mediálních projevů a není to povzbudivé čtení. Najdeme zde například výraznou tendenci přenášet na ženy problémy druhých a žádat po nich, aby sledovaly hlavně prospěch manžela a dětí a svou osobu upozadily. Například v jednom z velmi mála novinových článků o vzdělání žen se řeší pouze to, že partner má problém, je-li jeho žena vzdělanější, a rady odborníků směřují jen k tomu, jak manžela chránit: Zacházejte se svým vzděláním „jako s tělesnou vadou", tj. všemožně ho skrývejte, radí ženám známá socioložka. Nebo jiný příklad: žena si stěžuje, že manžel ji v posteli častuje hrubými urážkami a ona má stále větší odpor k milování s ním. To on se jen tak povzbuzuje, moudrá a milující žena dělá jakoby nic, radí ženě sexuoložka. Pro oba případy je příznačné, že je celá tíha situace a odpovědnost vložena na ženu, která je z výšin odborné autority utvrzena v názoru, že na tom, jak se cítí ona, tolik nezáleží. Především se však v těchto odborných projevech neobjevuje ani náznak toho, že je načase, aby se měnil postoj společnosti k podobným problémům. Vše je udržováno v rovině tzv. dobrých rad směrovaných do soukromé oblasti. Už tím, že takto radí, však odborníci velmi silně určují soukromý život, a v uvedených případech, patrně aniž si to uvědomují, udržují zděděnou kulturu sebeomezování ženy. Problém je v tom, že se u nás podobné „rady" vůbec vyskytují. Odborná veřejnost v západních zemích je dnes vesměs natolik poučena rozsáhlými výzkumy v oblasti genderových vztahů, že v ní český přístup prakticky již není možný. Pro mne uvedené rady říkají o postavení žen u nás víc než všechny statistiky dohromady.

Pokud jde o stadium, v jakém se nachází feminismus v naší zemi, tato otázka pro mne stojí podobně jako ta předchozí a podobná je i moje odpověď: že o něm víme velmi málo. O stavu „feminismu v naší zemi" totiž nemůžeme soudit jen z jeho veřejně viditelných projevů. Řekla jsem již, že byl vytlačen z veřejného prostoru a vrací se do něj jen velmi pomalu, to ale ještě příliš nevypovídá o jeho potenciálu. Se zájmem sleduji přerod jednotlivců a jednotlivkyň ve feministy a feministky. Jen o části z nich se to dozvídáme v médiích (např. A. Kudrnová). Studentky mi často řeknou: vlastně jsem asi již dávno feministka. Stejně tak mnozí studenti muži uznávají vážnost genderových problémů – zajímají se přitom nejen o problémy mužů, o nichž se v mých kursech rovněž diskutuje, ale uznávají i problémy žen. Nezřídka se mi stává, že se mi některé ženy svěřují s pocity a problémy (někdy dost vážnými), o nichž vědí, že by jim nikdo v jejich okolí nerozuměl a nerespektoval je, a teprve feministická analýza jim ukazuje, že se za ně nemusí stydět a skrývat je. To však nápadně připomíná onen „problém, který nemá jméno", jehož pojmenováváním se v Americe rodilo poválečné ženské hnutí. Obecně se má za to, že nás se podobné věci „již" netýkají – moje zkušenost však ukazuje, že problémy, které „nemohou ven", tu jsou. Shrnuto, jde o to, jak budeme feminismus definovat: jestli jako způsob myšlení a vnímání, nebo jako zveřejněné projevy, které se jako feministické označují samy nebo jsou tak označovány druhými. Ve srovnání se Západem považuji za základní rozdíl to, že u nás je feminismus

latentní a soukromý, zatímco na Západě se ženy za emancipační názory na veřejnosti nestydí. A co je mnohem důležitější, necenzurují již tolik své skutečné ženské vnímání. Tím je ale také mnohem čitelnější, jaká část žen zastává určité postoje a proč a jak se ženy cítí, a málokdo si dovolí hovořit za všechny ženy, což je u nás neblahým zvykem.

Z tohoto hlediska také výroky typu „české ženy o feminismus nemají zájem", nemají podle mne vůbec žádnou vypovídací hodnotu, neboť ženy dosud neměly dost objektivních informací o tom, co feminismus je. Zmatek však panuje i u pojmu „emancipace". Nevěřila jsem svým očím, když Iva Janžurová v jednom rozhovoru pro časopis prohlásila „emancipaci samozřejmě odsuzuji" – kdyby ji odsuzovala reálně, nikdo by nevěděl, že nějaká Janžurová existuje. Pojem „emancipace" přitom neznamená nic jiného než vymanění se z pout neboli možnost a schopnost o sobě autonomně (to ale neznamená sobecky!) rozhodovat, ať už se jedná o ženy, či o muže. Nic víc a nic méně. Měli bychom se tedy začít bavit o negativních konotacích tohoto pojmu u nás, které vedou ženy (a muže) k tomu, že se za „emancipaci" stydí.

Skrytost genderového vědomí souvisí s jeho individualizací. Vím, že největší problém s feminismem u nás i v jiných postkomunistických zemích způsobuje představa kolektivní ženské identity, se kterou komunistická moc primitivně jednoduchým způsobem operovala a ženy ji z pochopitelných důvodů odmítají s odkazem na svou jedinečnost, která je spojením mnoha dalších lidských identit. S vaničkou se však vylévá i dítě, přesněji děti dvě: jednak poznání, že existuje spousta problémů, které se týkají ať už velkých, či malých skupin žen, a že tyto problémy nejsou tudíž individuální, ale v pravém slova smyslu politické, totiž týkající se života lidí v dané společnosti. Mám v tomto ohledu zkušenost z výzkumů, kdy ženy přesně popíší řadu problémů, které souvisí s tím, že jsou ženy, ale pak prohlásí, „ale to je moje věc, to není nic pro politiku". Druhé vylité dítě je vlastní ženství jako důležité životní téma – ženy o něm u nás nemají tendenci přemýšlet a mluvit, nenosí se to. Soudíc podle několika posledních českých filmů, to spíš muži se osmělují tematizovat mužskou identitu.

Takto rozumím otázce po „stadiu" feminismu u nás. Počet „veřejných" feministů je důležitý coby určitý ukazatel změn myšlení, který probíhá někde v hloubce. Popsala jsem ho jako postup od skrytosti k zjevnosti a od individuálního k politickému náhledu. O tom, že opravdu probíhá, nemám pochyb, je k dispozici také stále více příslušné literatury. Nový rozměr do tohoto procesu určitě vnese nová generace, která reaguje přímo a bez ideologické antiemancipační zátěže. Zatím se ale rozbíhá jen pomalu, což brzdí ženskou agendu jak občanské společnosti, tak oficiální politiky, brání ženskému lobování a vzájemné podpoře. Současně však dosavadní nemasový a nepolitický charakter vznikající české feministické scény umožňuje značnou pluralitu feministických pohledů a přístupů, a to je podle mě dobře, i když jsem se již setkala s výtkou, že případní další zájemci se v tom pak „nemohou vyznat". Jinak to ale nemůže být, protože nejde o recepty, ale osobní cestu k určitému druhu společenské a kulturní senzitivity, a ta se podle mých zkušeností i u feministek a feministů neustále vyvíjí.

Feministkou se cítím být v našem kulturním prostředí, kde to, čím a jak se zabývám, je za feminismus považováno a já nemám důvod se za to stydět a bát se toho slova, tedy se víceméně identifikuji i s tímto zařazením. Přitom však tato identita je pro mne nejen pouze jedna z mnoha stejně důležitých lidských identit, a nemá pro mne ani zásadnější význam v tom smyslu, že bych potřebovala patřit do nějakého tábora. Proto také často svádím boje mezi vědomím, že se ode mne čeká určitá loajalita k dalším lidem, kteří se považují nebo jsou považováni za feministy či feministky, a pocitem, že se mi osobně příčí každá falešná loajalita tam, kde s danými názory nesouhlasím. Zatím mě ale situace tohoto specifického „disentu" nutí být loajálnější, než bych chtěla.

Můj feminismus je součástí mého soukromého humanismu a souvisí i s mým profesionálním zájmem o problematiku občanské společnosti a lidských práv. Proč jsem se zaměřila právě na problematiku pohlaví, jsem částečně vysvětlila již u první otázky a dala by se shrnout do odpovědi: protože jsem se na ni až do revoluce nezaměřovala vůbec. Další část onoho „prohlédnutí" se totiž vztahuje k mé zkušenosti profesionální. Za celých pět let, kdy jsem studovala sociologii, nám nikdo ani nenaznačil, že vše, co se učíme o člověku v moderní společnosti, se mnohem víc týká a zejména v minulosti týkalo mužů než žen. Tato věda se tvářila, že zkoumá celou společnost, sociální život lidí, ale ve skutečnosti byla objektem jejího zkoumání především sféra veřejných institucí, a jedinci, kteří se v této sféře po dlouhou dobu takřka výhradně pohybovali, byli muži. To ovšem znamená, že se dosud zabývala nejen pouze polovinou společnosti, ale také pouze částí sociálních vztahů a tím i pouhou jednou stránkou mužských životů. Ani později jsem si tento fakt, který znamená, že celý obor byl vybudován na zdeformovaném základě, neuvědomovala. Uvědomila jsem si to až v souvislosti s otevíráním svých feministických očí a zastyděla jsem se, že jsem to neodhalila sama, protože to považuji za veliký profesionální nedostatek, a snažím se tento dluh napravovat. Neboť pokud jsem informována, studium sociologie se v tomto ohledu u nás zatím příliš nezměnilo. Z těchto důvodů jsem na sebe také vzala obtížný úkol sepsat pro nakladatelství SLON knihu, na níž dosud pracuji, která by měla doplnit informační dluh, pokud jde o postavení žen v moderní společnosti, o roli ženských hnutí, o roli feminismu v moderní historii idejí, přiblížit současné feministické proudy, nástin historie českého feminismu atd.

I můj profesionální zájem o feminismus je ale posilován tím, že mi jako člověku bez nadsázky otevřel další svět, další rozměr, další klíč k porozumění spoustě věcí. Změnil třeba moji vnímavost vůči literatuře v tom smyslu, že se mi poměrně ostře začala vydělovat literatura, ve které není celý lidský

problém, ale která je jednoduše omezeně mužská, z literatury skutečně velké. Tzv. ženské psaní je pojednáváno jako zvláštní fenomén, a přitom s omezeně mužským psaním máme co do činění v mnohem větším měřítku. Bohužel mi do něj padají všechny naše poválečné „hvězdy" jako Vaculík, Škvorecký i Kundera. Dříve jsem jen podvědomě cítila, že mě jejich díla jako ženu čímsi iritují a jako literatura neuchvacují. Dnes vím, že to je, řečeno s Virginií Woolfovou, „stín jakoby ve tvaru 'I', já", který se táhne středem každé stránky a zakrývá, co je za ním. U takového Tolstého tento stín nezaclání. Feminismus mě určitě obohatil a stále obohacuje jako ženu, umím snad nyní lépe rozumět třeba některým vlastním akcím a reakcím, o něco lépe snad teď rozumím i různým potížím v dialogu s druhým pohlavím. Zvlášť ostře se mi postupně vyjevují pasti a průšvihy mužské socializace u nás, a tedy to, co mě feminismus naučil uvědomovat si nejprve u žen: že řada problémů přesahuje sílu (a vinu) jednotlivce.

To je vlastně přesně obrácený dopad feminismu, než je ten, který se mu (v drtivé většině neprávem) podsouvá: totiž že obviňuje muže jako třídu. Tento omyl vzniká tím, že se nerozlišuje mezi konstatováním, že naše kultura a společenský řád (svaté knihy, zákoníky, vědecké pravdy atd.) byly založeny výhradně muži a dále udržovány autoritou a mocí mužů vlivných ať už perem, nebo funkcí, a mezi pozicí řadových mužů v tomto řádu, kteří jsou jeho produktem a často obětí stejnou měrou (i když jiným způsobem) jako ženy. Onen řád je totiž ve své každodenní reprodukci prosazován všemi, kdo ho přijali, tedy také a mnohdy ještě horlivěji ženami, a nemá smysl obviňovat muže kolem. Jiná věc ovšem je, že tento řád stavěl skutečně muže nad ženy „jako třídu" a že toto nerovné vnímání obou pohlaví je stále nějak uloženo v mnoha ženách (sebepodceňování) a mužích (sebepřeceňování). Další rovinou problému pak je navíc tradice vzájemné mužské podpory a chybějící tradice vzájemné ženské podpory, a to je nepochybně další funkce feminismu, která pro mne znamenala

příjemné osobní obohacení, totiž objevování světa žen tak, jak jsem to předtím neměla ve zvyku.

Vím, že u nás takový výrok nahání mnohým hrůzu, ale já skutečně zažívám nový druh dobrodružství a jakéhosi rozradostněného (intelektuálního i emocionálního) vzrušení, když si najednou jsem schopna přiznat, že mě některé ženské výtvory jakýmsi těžko uchopitelným způsobem zvlášť oslovují. Italské feministky pro tento úkaz zavedly označení *affidamento*, což původně znamená „důvěra", avšak v jejich užití získalo toto slovo nové konotace a používá se pro jakési ženské patronství, meziženské kulturní posilování a hýčkání zvláštní ženské (patrně dějinné) zkušenosti jako svébytné hodnoty. Najednou jsem si nově uvědomila pozoruhodnou autonomii Boženy Němcové, která s ohromující samozřejmostí postavila do centra svých dějů ženské hrdinky, a to zcela po svém, nikoli ve formě převzaté z mužské literatury. Dříve jsem se nechala vést po cestě mužských velikánů a snadno se ztotožňovala s mužskými hrdiny a jejich racionálními tématy – ale většinou se v této literatuře našla i část, která mi byla něčím cizí. Jinými slovy feminismus mě naučil nebagatelizovat své ženství ani v intelektuální nebo odborné oblasti. Rakouská bohemistka Christa Rothmeierová pěkně vyjádřila toto objevování vlastního ženství, když řekla „já jsem žena – samouk". Český tisk ji tehdy označil za militantní feministku. Kulturní střet spočíval v tom, že dotyčný zástupce české veřejnosti – podobně jako velká část společnosti – považuje za nepřístojný už samotný fakt sebereflexe, pokud jde o ženy, již to samo o sobě stačí k nálepce feminismu. Zajisté v tomto smyslu Vaculík sarkasticky prohlásil, že feminismus je užitečný tím, že pomáhá rozpoznat „neženy" od žen. Obávám se, že „pravá ženská" je u nás pořád ta, která bezmyšlenkovitě přijímá představu ženství, kterou tu pro ni připravili druzí, a pokud možno se odřízne od jiných komunit a sounáležitostí, než je ta rodinná. Feminismus to vidí obráceně: žena, která se nesnaží být alespoň „samouk" a o svém ženství nepřemýšlí, je v podstatě společenské rukojmí, loutka, která se naučila nepřiznávat si ani své touhy, ani své nechuti. Někdy se pak náhle vzbouří, a nikdo neví proč. To velké pokrytectví naší společnosti spočívá právě v tom, že ačkoli antifeministé rádi argumentují krásou rozdílů mezi pohlavími, jedním dechem zároveň zesměšňují projevy ženské sounáležitosti, které umožňují ženské jinakosti důležitou formu transcendence osobního. Mužská solidarita, která pro sebe vytvořila řadu veřejných prostorů od hospod přes různé party až po elitní kluby, je přitom kulturně ceněná.

Aby však nedošlo k omylu. Podobně jako u feminismu, opět to neznamená, že bych chovala nekritický obdiv nebo falešnou loajalitu ke všemu, co je ženské. Musí to být zároveň i vynikající. Už slyším námitky, že k tomu nepotřebuju nějakou zvláštní feministickou motivaci – ze své osobní zkušenosti však vím, že do značné míry ano. Kolem ženských autorek se totiž nikdy nenadělalo tolik slávy a rozruchu, i když byly velmi dobré (dříve dokonce psaly pod mužskými pseudonymy, aby si zajistily lepší přijetí). Známý je výrok jednoho anglického literáta (jméno jsem zapomněla), že zajisté existuje spousta vynikajících děl z ženského pera, on je však přesto nehodlá číst. V menší míře a často neuvědoměle měli podobný přístup donedávna i historikové literatury a historiografové vůbec, takže i ve své době významné a vynikající ženy později propadaly mužským kronikářským sítem a rovněž ženy se obvykle orientovaly podle těchto autorizovaných žebříčků kvality, mne nevyjímaje. O tom, že to není jen záležitost dávné minulosti, svědčí i nedávná anketa o největší českou literární osobnost dvacátého století – ženské autorky se zde prakticky nevyskytují, a jak poznamenal ve svém komentáři k výsledkům ankety v časopise *Týden* Vladimír Macura, nepochybně to souvisí s téměř výhradně mužským složením posuzovatelů. Právě takto dochází k sebereprodukci a setrvačnosti mužské dominance ve veřejném prostoru. Proto součástí feministického zájmu je i aktivní znovuobjevování ženských osobností, ale také trochu jiné čtení autorů obou pohlaví.

Nakonec bych asi měla uvést i to, že mne v mém feminismu podpořilo právě to jeho přehorlivé mediální odmítání. To okázalé distancování se od něj, které mi přišlo trapné už proto, že nejen nevyžadovalo vůbec žádnou odvahu, ale mělo předem zaručený potlesk. I z tohoto důvodu se k feminismu hlásím a nechávám na svém okolí, ať si s tím poradí. Antifeminismus (i když určitě není naším specifikem) je jednou z fobií, ba tiků této společnosti. Cítím, že za ostentativním odmítáním feminismu se skrývá pocit ohrožení, strach čímkoli pohnout, aby se nám nezhroutily ještě i poslední „jistoty" (jako by se to už beztak nedělo – viz výše téma rozvodů). To mě v tomto případě vyprovokovalo spíš jako občanku a jako socioložku: tento strach a tato úporná snaha zachovávat i problematické sociální normy je sociologicky vlastně zajímavější než sám feminismus a svědčí o obecném pocitu křehkosti naší společnosti.

Jak bych definovala „svůj" feminismus? Nemá podle mě smysl vměstnávat do úzké definice vše, co vyplývá z výše řečeného. Dodala bych snad, že mě na něm nejvíc baví kladení otázek a otevírání dvířek „ke třinácté komnatě", jak to nazvala Jana Juráňová. Pokud jde o odpovědi, zachovávám si v řadě věcí jakousi programovou neurčitost. Ta je dána i tím, že o feminismu velmi mnoho přednáším: pravidelně čtyři semestry v roce a kromě toho ještě často i mimo univerzitu. To znamená, že otevírám svět feministických idejí a pohledů studentům, ale snažím se nevnucovat jim žádné pevné obecné stanovisko (to neplatí u mnoha konkrétních problémů, kde se se svým vyhraněným názorem před nimi netajím). Kladu důraz na jejich osobní cestu k jinému způsobu myšlení o těchto otázkách a na hodně otevřenou diskusi. Bohatost jejich postřehů je přitom tak široká, že mi pomáhá udržovat neuzavřený pohled na věc, který mi vyhovuje. Měla bych na sebe ale prozradit, že moje feministické psaní mělo dosud jakoby dvojí tvář: zatímco doma vysvětluji užitečnost feministického myšlení, západním kolegyním jsem spíš vysvětlovala, proč některé jejich koncepce nemůžeme automaticky přijmout, aniž bychom je kriticky konfrontovali s našimi reálným odlišnostmi. Dnes mám tuto fázi víceméně za sebou a nejsem si ani jista, jsou-li naše tzv. „specifika" tak zásadní.

Čím mě feminismus oslovuje, jsem už sdělila, ale asi by bylo dobré znovu zdůraznit, že jednoduše tematizuje sociální jevy, kterým se jinak nikdo nevěnuje, a pokud ano, pak zcela povrchně a neuspokojivě (socializace podle pohlaví, prostituce, domácí násilí apod.). Takže feminismus mě oslovuje jednak už tím, že to vůbec dělá, a pak tím, jak to dělá. Což neznamená kompletní přijímání nějakého kánonu, ale možnost inspirovat se celým souborem výkladových klíčů, které nejde najít nikde jinde. Proto také nepovažuji feminismus za nějaké vyznání či vědecké paradigma, které si vyberu jako jedno z mnohých. Považuji ho za nutné doplnění všech forem myšlení o člověku a společnosti, protože napravuje dosavadní deformace. Feminismus považuji za integrální součást moderní historie idejí a kulturní člověk a dobrý profesionál by si neměl dovolit ho ignorovat. S jeho konkrétními tezemi a teoriemi je přitom třeba pracovat kriticky jako se vším ostatním.

Stejně je to s případným iritováním. Jevy jako doktrinářství nebo ideologičnost, které jsou feminismu často připisovány, se najdou v úplně každém myšlenkovém proudu. Pokud jde o českou společnost, nacházím je u tzv. liberálů nebo katolíků, ale ne u feministů. Také v západních společnostech je feminismus příliš pluralitní na to, aby mohl představovat nějaký ujednocený katechismus, a není chápán jako ideologie, ale mnohem více jako kritika ideologie. Přesto například v USA vidím dvojí problém: jeden tkví v dnešní vysoké sofistikovanosti akademických feministických textů, za kterými přestává být vidět reálná zkušenost. Druhým je pro mě těžko pochopitelná situace uvnitř feministické diskuse, kdy jednotlivé feministické pozice jako by nebylo možné navzájem sloučit, a jak mi bylo řečeno, je s tím spojena nutnost patřit do některého z těchto „táborů" (v Americe jsem ale nikdy

nežila, sleduji to z dálky a každou informaci beru z rezervou). Pro mne postihuje každý z oněch proudů některý důležitý aspekt problematiky pohlaví, jeho různé roviny, které nemám problém intelektuálně spojovat. Podobná nesmiřitelnost jednotlivých postojů u nás by se mi nelíbila.

Skutečně závažný problém související s feminismem však spočívá v samotné otázce kolektivního pojmu „žena" či „muž", tj. v oprávněnosti toho, kdy a do jaké míry lze generalizovat zkušenosti či osudy jednotlivců zahrnutých pod tyto kategorie. Rozumím argumentu postfeministů, kteří tyto generalizace odmítají a tvrdí, že „žena" neexistuje. Moje stanovisko je však takové, že i když je třeba mít na paměti obrovské individuální rozdíly mezi ženami, a u každé tzv. ženské otázky pečlivě rozlišovat její specifické formy u jednotlivých skupin žen ať už sociálně, nábožensky či jinak situovaných, historicky vytvořené sociální a kulturní vzorce, imaga ženství a mužství jsou a ještě dlouho budou natolik silné, že budou navzdory individuálním rozdílům ještě dlouho určovat (sebe)vnímání všech jednotlivců v těchto skupinách. Nelze však popřít, že tato situace se pozvolna mění – i když v ženské populaci je proces sociální individualizace historicky výrazně opožděn, v posledních desetiletích výrazně postupuje. Se souhrnnou kategorií „žena" bude třeba zacházet stále obezřetněji a feminismus se může jevit jako stále méně potřebný. Ani individualizace však neznamená zrušení rozdílů mezi muži a ženami, vždy zde budou jiné biologické hodiny, jiný model kariéry, jiný druh porozumění uvnitř ženské a mužské subkultury, jiný druh nemocí fyzických i duševních apod., které bude záhodno zkoumat a jejichž zkoumání je již dlouho rovněž součástí feministických studií.

Je to až k nevíře, ale vesměs jsem se ve svém okolí doposud setkala s dobrými reakcemi, a i z toho důvodu věřím, že tento způsob myšlení organicky patří k naší kulturní tradici. Moje rodina mě od samého začátku podporuje, počínaje mým manželem, který mi například nosí knihy a články k té-

to problematice, pokud na ně narazí. Dcery jsou nepochybně emancipovanější než já, ale vadí jim, když, jak ony říkají, příliš často i doma „tematizuji". Můj bratr bere téma vážně a začíná se jím zabývat v oblasti počítačové literatury a internetu. Rodiče žijí daleko od nás a nejsou příliš podrobně informováni o tom, co dělám. Všichni kolegové přijali můj nový odborný zájem s pochopením a důvěrou. Někteří s bezvýhradnými sympatiemi a podporou, někteří si neodpustí občasné humorné pošťouchnutí, ale nikdy ve zlém. Na začátku jsem se ovšem také setkala s obavami: musí se to dělat, ale moc to nepřežeňte. Z odborné komunity mám také zkušenost, že jakmile se lidé seznámí s analytickým materiálem a argumenty, rychle pochopí, jak relevantní jsou to otázky. Jiná věc ovšem je, kolik z nich si moje či naše publikace přečte, ačkoli mám informaci, že genderové číslo *Sociologického časopisu* bylo dosud nejžádanější ze všech a snad je už i rozebráno. To nepřímo odpovídá i na otázky existence a budoucnosti feminismu u nás.

Stejně tak mohu konstatovat, že se mi ani jednou nestalo, že bych svoje příspěvky na téma feminismu musela někomu vnucovat nebo obtížně prosazovat. Naopak, většinou mě museli vyzvat druzí, abych pro ně něco napsala. Tímto způsobem, tj. na objednávku, vzniklo monotematické feministické číslo *Filosofického časopisu* v roce 1992 a stejně tak monotematické genderové číslo *Sociologického časopisu* v roce 1995. Rovněž sborníky, které jsem vydávala, vždy našly morální i finanční podporu. Stejná historie se opakovala s mým přednášením. K tomu, abych na naší škole otevřela feministické kursy, mě vybídly moje kolegyně a vedení školy mě v tom rovněž od začátku plně podporovalo. Vzhledem k tomu, že naše škola má pouze několik kursů povinných a ostatní jsou výběrové, jsou i mé Feministické teorie na téže úrovni jako ostatní nabídka a jsou hojně navštěvovány. Také připravovaná kniha pro Sociologické nakladatelství vznikla na základě výzvy ze strany editorů – sama bych ten nápad asi nepojala, což by byla zase jiná kapitola, neboť sama se málokdy cítím

pro daný úkol již dostatečně připravená. Ale na druhé straně je pravda, že se chovám tak, jako by feminismus byl ta nejsamozřejmější a nejběžnější věc na světě. Jestliže to dělám, musím si za tím i stát. Dávám toho Černého Petra druhým, ať se s mým feminismem vypořádají sami, neboť je-li to problém, je jejich, a ne můj. Zdá se, že to funguje. Stává se mi totiž i to, že se lidé z mého okolí snaží „obstát" v tomto testu, ukázat mi, že nejsou kulturně zabednění. Ale možná mám prostě štěstí a také jsem nejspíš touto svou činností nikomu nepřekážela ani nekonkurovala.

Jak vidím budoucnost feminismu vůbec a v naší zemi? Především musím zdůraznit, že pro mne to vůbec není izolovaný problém samotného feminismu. Jelikož ani na okamžik nepochybuji o tom, že problematika pohlaví a vztahů mezi muži a ženami je velké téma každé dnešní společnosti, bylo by projevem občanské nemoci, kdyby ho naše společnost držela pod pokličkou. A jelikož tu není žádný jiný proud, který by se touto problematikou zabýval tak soustavně a komplexně jako je feministická „obec", nevidím důvod, proč otevřené uvažování o těchto otázkách dál nevnímat jako feministické. Jak jsem ale již řekla, je to takto situováno tím, jak společenské prostředí tento nový diskurs přijímá. Hypoteticky si lze představit, že otázky, které si klade feminismus, budou časem považovány za tak samozřejmé, přirozené, legitimní a všeobecně sdílené, že označovat je jako feministické se stane nadbytečným. Tak tomu ale nejspíš ještě dlouho nebude a znovu to nastoluje otázku po tom, o co vlastně jde antifeminismu. Vzhledem k tomu, že velká část antifeministických postojů plyne z pouhé neznalosti, patrně se teprve časem budou u nás formovat také vyhraněnější typy antifeminismů – předpokládám totiž, že mohou stát na různých a možná i vzájemně protichůdných argumentech. Zatím se začíná trochu čitelněji formovat stanovisko křesťanské, ale ani zde se nenechme mýlit – linie sporu nepochybně půjdou uvnitř jednotlivých myšlenkových či konfesních proudů: mezi křesťanským feminismem a antifeminismem, stejně jako mezi feminismem a antifeminismem v řadách liberálů, tak jako je tomu na západ od nás.

Feminismus bude mít i u nás nepochybně mnoho forem. Už teď vidím, že zájem o něj se přirozeným způsobem objevuje například u lidí zajímajících se o poststrukturalismus a postmodernu, neboť bez jejich feministické varianty tyto směry prostě nejsou úplné. Tento víceméně ryze intelektuální zájem pozoruji spíš u mužů než u žen, jež naopak oslovuje spíše problematika organizace osobního života, která je bezprostředně pálí. Na Západě však stále víc pálí i muže a rozvíjejí se mužská studia. Je nanejvýš pravděpodobné, že u nás se mužská studia nerozběhnou s tak velkým zpožděním za studii ženy, jako tomu bylo na Západě, a pokud by spolu tato zkoumání od začátku navzájem komunikovala, mohl by vzniknout i jiný, „synchronizovanější" model uchopování genderové problematiky. Ani studia muže se dnes ovšem neobejdou bez poznatků a pojmového aparátu, které vyprodukoval feminismus.

Feminismus se u nás bude nepochybně diferencovat také podle sociálních skupin žen. První příznaky můžeme pozorovat již dnes. Zatímco úspěšné ženy začínají narážet na tzv. skleněné bariéry v pronikání do vedoucích pozic a cítí se diskriminovány například výší rodičovských dávek, málo kvalifikované ženy, zejména v menších obcích, začínají být mnohem více ohroženy nezaměstnaností než muži a samoživitelky se stále častěji dostávají do základních existenčních potíží. Teprve nás tedy čeká skutečná diskuse o zákonech dopadajících na ženy různým způsobem, v níž musí však být tematizovány i společné příčiny těchto problémů, k nimž feminismus nabízí klíč.

Hana Havelková (1949), socioložka a sociální filozofka. Absolvovala (1972) sociologii na FF Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Brně. Zabývala se sociální filozofií a etikou, v devadesátých letech převážně ve vztahu ke koncepci lidských práv a občanské společnosti. Pracovala v Ústavu

pro filosofii a sociologii ČSAV a v Evropském středisku pro výchovu k lidským právům v Praze. Nyní přednáší Teorie občanské společnosti a Feministické teorie na Univerzitě Karlově, Institutu základů vzdělanosti. Je členkou výboru Mezinárodní asociace filozofek (IAPh) a předsedkyní Českého helsinského výboru. Po listopadu publikovala na téma feminismu řadu článků v domácích a zahraničních periodikách a sbornících. Poslední tři roky se zaměřuje především na problematiku politické reprezentace žen. Vydala sborníky *Lidská práva, ženy a společnost* (1992) a *Existuje středoevropský model manželství a rodiny?* (1995). Je spolueditorkou feministického čísla *Filosofického časopisu* (1992), genderového čísla *Sociologického časopisu* (1995) a sborníku *Žena a muž v médiích* (1998). Je matkou dvou dcer, Terezy (1975) a Barbary (1980).

Magdaléna Frouzová

ČESKÉ ŽENY MEZI VÝCHODEM A ZÁPADEM

Hnutí za ženská práva není ničím jiným než odrazem společenských změn, ke kterým v posledním století došlo. Svým způsobem se nijak zvlášť neliší od hnutí emancipovaných občanů během francouzské revoluce v roce 1789, které vedlo k sepsání Charty o svobodě, rovnosti a bratrství všech (tenkrát ještě mužů) a od aktivity občanů po hrůzných zkušenostech s nerespektováním lidské důstojnosti během druhé světové války, vedoucí k podepsání Charty lidských práv v roce 1948. S rozvojem společnosti se občané stávají stále emancipovanější, svobodnější a zřetelněji si uvědomující vlastní hodnotu. Toto uvědomění vede k potřebě být respektován a mít svá vydobytá práva také garantována zákonem. Každé hnutí za práva lidí prošlo obdobím, kdy bylo těmi privilegovanými odsuzováno jako zbytečně hysterická aktivita několika bláznivých jedinců a označováno za ohrožující pro dosavadní pořádek ve společnosti. Tváří v tvář společenským změnám, které hnutí reprezentovalo, se ale nakonec stejně nedalo nic dělat, privilegovaní ho chtě nechtě museli přestat přehlížet a akceptovat jeho podmínky.

Dnešní privilegovaní (muži) také prohlašují feminismus za zbytečně hysterickou aktivitu několika bláznivých žen a snaží se společnosti namluvit, že ohrožuje *přírodou daný* pořádek. Heslo „přírodou dané" je typické pro všechny, kdo